

Da Danmark blev til, og danerne begyndte at tale dansk – Om sprog og samfund i jernalderen

Af INGE LISE PEDERSEN

Jernalderen er en periode præget af meget vigtige sprogændringer, men samfundsudviklingen henlå længe i mørke. Der var ingen skriftlige kilder ud over få og korte runeindskrifter, og fra en del af perioden var der næsten heller ingen arkæologiske fund. Det har den nyere arkæologi rettet op på, og i artiklen forsøges det på den baggrund at give et indtryk af hvordan samfundet ændrer sig i et samspil med det øvrige Europa - som et bidrag til at forklare sprogforandringerne.

I indledningen til *Det danske Sprogs Historie* (1944-1970, fra nu DSH) som var standardværket om dansk sproghistorie indtil *Dansk Sproghistorie* (herefter DS) udkom 2016–2022, lægger Peter Skautrup vægt på at sproghistorie ikke kun bør være en beskrivelse af hvordan udviklingen i store træk er forløbet. Man bør også søge at besvare spørgsmålet om:

”hvorfor udviklingen fik netop dette forløb. Her møder forskeren i sin søgen virkende kræfter og forhold, som er bestemt af andre sociale institutioner og foreteelser. Disse afhængighedsforhold mellem sproget og samfundet lader sig ikke altid udrede klart, men hvor der har været mulighed for at benytte samfunds- og kulturhistorien til at vise et jævnsides løb eller overhovedet til bag livets ytringsformer at skimte bevægende årsager, dér er der lagt vægt på at få denne bagvedliggende og mere substantielle side af sproghistorien draget frem” (DSH 1: VIII).

I bind 1 af *Dansk Sproghistorie* (DS 1: 35 ff.) diskuterer Frans Gregersen forholdet mellem historie og sprog, og dermed sprogforandring, men på grund af den måde DS er struktureret, er sammenhængen i de enkelte tidsperioder ikke tydelig.

Jeg har altid fundet ”de bevægende årsager” til sprogforandringer interessante, skønt det i mange tilfælde kan være vanskeligt at finde dem, selv små hundrede år efter første bind af Skautrups sproghistorie udkom. I forbindelse med at jeg i 2024 assisterede min mand med at færdiggøre et større manus om Danmarks

mønthistorie ca. 720-1537, blev jeg imidlertid for alvor klar over hvor meget ny viden især arkæologerne har skabt om fortidens samfund fra tiden (næsten) uden hjemlige skriftlige kilder.

En kombination af nye synsvinkler, nye metoder og ikke mindst forbedret teknologi på udgravningerne har skabt mange nye forskningsresultater. Mens man tidligere hovedsagelig undersøgte grave, blev opmærksomheden fra 1960'erne rettet mod bebyggelserne, hvor der siden er foretaget mange og store fladeudgravninger. Endelig har brugen af metaldetektorer siden 1980'erne og det forbilledlige samarbejde mellem de mange frivillige detektorentusiaster og museerne i forbindelse med danefælovgivningen fået antallet af metalfund til at eksplodere. Da en sådan brug af metaldetektorer er forbudt i de fleste af vore nabolande, er det danske materiale væsentlig større og bedre end tilfældet er bl.a. i Sverige og Tyskland. Siden museumsloven blev revideret i 2002, er antallet af arkæologiske udgravninger også steget voldsomt.

De tolkninger arkæologerne drager ud fra dette materiale har givet meget ny viden, ikke blot om genstandene, men også om fortidens mennesker og samfund, og kaster dermed et nyt lys over sproghistorien, ikke mindst fra yngre romersk jernalder til vikingetiden. Sproghistorikere og arkæologer inddeler den omhandlede tid således:

Periodeinddeling i Dansk sproghistorie	Arkæologisk periodeinddeling
Ældre urnordisk 200 – 600	Ældre romersk jernalder 0 – 200
	Yngre romersk jernalder 200 – 400
Yngre urnordisk 600 – 800	Ældre germansk jernalder 400- 550
	Yngre germansk jernalder 550 -750/800
Olddansk/Runedansk 800-1100	Vikingetid 750/800 - 1050

Figur 1. Periodeinddeling af sproghistorien if. Dansk Sproghistorie og den arkæologiske periodeinddeling.

Sproget ændrer sig ikke så hurtigt som genstandene, det være sig våbnenes eller smykkernes udseende, så de kronologiske forskelle i periodedateringerne vil ikke blive drøftet. Det er ikke de nøjagtige dateringer der er mit anliggende, men sproghistorien set som sammenhængen mellem samfundsudviklingen og sprogforandringerne. Jeg har heller ikke noget nyt at sige om sprogændringerne, men jeg vil pege på arkæologiske og enkelte numismatiske landvindinger der kan belyse de omfattende sprogforandringer i den periode hvor urnordisk bliver til

olddansk/runedansk¹. Med andre ord overgangen fra jernalder til tidlig vikingetid da dansk bliver til. Slutningen af jernalderen vil derfor stå i centrum, men der er et langt tilløb.

1 Hvem er danerne og hvor gammelt er det danske rige?

Der er ingen danske kilder fra jernalderen der omtaler indbyggerne i Danmark, men både *danerne* og *danernes* konge (latin *rex danorum*) kendes fra 500-årene i eksterne kilder. Først i Ravenna hvor en anonym historieforfatter spørger *Sed o ubi est Danus?* ”Men åh hvor er daneren?” Han er kun en blandt flere lærde fra Theoderiks østgotiske hof der omtaler danerne i begyndelsen af 500-tallet, og han bygger formentlig på en nu tabt kilde fra lige før 500 (Andersen 2017). Ifølge Jordanes (ca.550) er danerne beslægtet med *sveerne*, og de lever i *Dania*, et eksotisk sted langt mod nord der grænser op til saksernes og frisernes lande, og som er *Danorum patria*, altså danernes fædreland. De er meget hurtige, men ikke helt så kloge som deres naboer mod syd, sakserne (Andersen 2018: 15).

Danerne siges at være vandret nordpå fra kontinentet og at have erobret magten i det der senere blev Danmark, formentlig i 400-tallet, men hvem er de? Det bliver taget op i afsnit 4.4.

Ærkebissen af Utrecht, englænderen Willibrord, tog på missionsrejse i 714 ind i det frisiske område og derfra videre mod nord ”til de vilde daners stamme”. Der havde han nu heller ikke heldet med sig. I hans levnedsbetegnelse fortæller han om mødet med danernes konge *Ongendus*, formentlig en gengivelse af nordisk Angantyr. Omtrent samtidig fortæller de frankiske annaler om Ongendus (Jensen 2004: 279), og i 808 nævner de at danernes konge Godfred lod opføre en vold tværs over Jyllands rod som forsvar mod frankerne (Roesdahl 2023: 35). Danernes konge omtales jævnligt i frankiske kilder fra 700-årene, og der nævnes ikke andre konger fra det middelalderlige danske område, så danerne må have været en førende stamme eller gruppe.

Det Dania der omtales af Theoderiks historikere i 500-tallet, er danernes fædreland, altså det område hvor de bor, men der er ikke nødvendigvis tale om et rige. Med frankernes omtale i 808 af kong Godfreds vold er der næppe tvivl om at der nu kan tales om et dansk rige, selv om det ikke er klart hvor stort det var, og det hedder stadig danernes land. Navnet *Danmark* på dansk optræder først på

1 Stor tak til de to anonyme fagfæller for nyttige og ikke mindst inspirerende kommentarer og gode henvisninger. Jeg har efter bedste evne fulgt deres råd – resultatet er selvfølgelig alene mit ansvar.

Jellingestenene i 900-tallet. Oprindelig betegner det et grænseområde, enten Østdanmark eller snarere Slesvig (Roesdahl 2023: 35).

De tidligste oplysninger om Danmarks udstrækning stammer fra to rejseberetninger fortalt til den engelske kong Alfred kort før 900. Den nordnorske høvding Ottar fortæller hvordan han sejlede fra *Skiringssal* (Kaupang) ved Oslofjorden til Hedeby. På bagbords side havde han *Denamearc* (Danmark), hvor norddanerne boede, på styrbords side først det åbne hav i tre dage, dernæst Jylland og *Sillende* (Slesvig) og mange øer, og her boede syddanerne. Det fremgår ikke af citatet om *Denamearc* er navnet på en politisk enhed, men nord- og syddanerne havde samme konge (Albrechtsen 1994: 30).

Fra samme kilde stammer Wulfstans beskrivelse af en rejse østpå fra Hedeby, hvor han omtaler Langeland, Lolland, Falster og Skåne som hørende til Danmark, mens Bornholm har sin egen konge og altså endnu ikke er en del af riget (Roesdahl 2023: 35).

Der er bred enighed om at Danmark senest fra 900-tallet havde omtrent samme størrelse som i middelalderen. Ordene om at Harald vandt sig *Danmark al* betyder næppe at han samlede Danmark, men snarere at han genvandt det i sin fulde udstrækning, inklusive den sydligste del af Slesvig som i en periode havde været under tysk herredømme (Albrechtsen 1994: 18-19, 25-26).

2 Sproglige ændringer i jernalderen

Talesproget før 800 kender vi strengt taget ikke noget til, siger Skautrup (DSH 1: 80), ud over at vi kan kende (og genkende) nogle ord i de relativt korte runeindskrifter vi har fra jernalderen, og der er et gab mellem de mange talere og de få der kunne riste runer.

De sproglige kilder er få, og den anvendte runeskrift i den olddanske periode med kun 4 vokaltegn betyder at der er mange af de gradvise ændringer vi ikke kan følge. Sammenligningen mellem urnordisk og runedansk viser imidlertid at der er tale om gennemgribende lydlige ændringer. Skautrup mener at lydsystemet i denne periode ”har undergået så vældige omdannelser som aldrig siden” (DSH 1: 44). Og han nævner tre ændringer som har ændret sprogsystemet radikalt: synkope, omlyd og brydning.

Synkope (svind af stavelse)

i-omlyd

a-omlyd

brydning

gastiR > gæst, horna > horn

gastiR > gæst

*hulta > holt

ek > iak

Peter Skautrup indleder afsnittet med at konstatere: ”Yngre urnordisk omfatter for sprogets vedkommende en tid, hvor meget vigtige ændringer gennemføres, men for historiens og kildernes vedkommende er det stort set en tid i mørke” (DSH 1: 39). Han må (med beklagelse?) konstatere at der vides så lidt om samfundsudviklingen i jernalderen, at han ikke kan give noget samfundsmæssigt bud på, hvorfor sproget forandres så meget i perioden, men peger på en sprogintern forklaring: Der sker en accentforskydning i de germanske sprog, og det fører til at de svagere accentuerede stavelser bliver yderligere svækket. Han vover dog også en gisning: De mange ændringer ”er blevet fremskyndet ved den stærke folkeexpansion, det stærkere samkvem, folkevandringer, intimere handelsforbindelser, rejser osv., som i århundrederne forud havde fundet sted, og som i disse århundreder til dels fortsatte” (DSH 1: 44). De sproglige kilder er stadig få, men takket være arkæologien er det ikke længere en tid helt i mørke, selv om den er næsten uden skriftlige kilder.

Som eksempel på hvordan en arkæologisk tilgang kan kaste et nyt lys over sprogudviklingen, skal vi først se på jernalderens skriftsprog, runeskriften.

3 Runer som skrift og deres funktion

Flere forskellige alfabeter har været foreslået som udgangspunkt for runeskriften. Erik Moltke så den som en selvstændig alfabetdannelse på latinsk grundlag, et forsøg på at efterligne de romerske kapitæler der blev anvendt i kejsertidens monumentindskrifter (Moltke 1976: 53ff). Da germanerne fik behov for skrift, hentede de inspiration i det romaniserede frankiske område i Rhinegnene. Rhinen var den store handelsvej og dermed også en vej for kulturpåvirkninger. DS nævner også at de ældste runefund i tid falder sammen med Romerrigets ekspansion ind på germansk område (DS 1: 303). Flertallet af de ældste kendte runeindskrifter er danske, og man antager derfor at runerne først blev taget i brug her. Indtil for ganske nylig var den ældste kendte runeindskrift at finde på en kam, fra det store våbenofferfund i Vimosen på Fyn, dateret til 150-160 og læst som et personnavn *Harja*, og i januar 2025 blev der fundet en indskrift læst som *hirila* ”lille kniv” på en kniv fra en grav øst for Odense, som også kunne dateres til ca. 150.

3.1 Kronologiske og regionale forskelle

Antallet af kendte runeindskrifter varierer meget fra periode til periode. Mens der kendes 45-50 runeindskrifter fra yngre romersk jernalder og ca. 20 fra ældre germansk jernalder, kendtes der i 2009 kun 15 indskrifter fra yngre germansk

jernalder (Imer 2015: 69, 95, 123). Antallet af indskrifter er dog stigende i takt med udgravninger af bebyggelser og de mange detektorfund.

Det mindre antal kendte runeindskrifter blev tidligere tolket som en nedgang i brugen af runer. I 1944 kendte man slet ingen indskrifter fra det senere danske område fra yngre germanertid, og nogle mente at runeskriften gik helt af brug. I dag regner man ikke med at det lave antal kendte indskrifter fra germansk jernalder nødvendigvis betyder, at der blev skrevet mindre i den senere periode. Imer peger på at nedgangen sandsynligvis snarest skyldes, at der er færre indskrifter fra den yngre jernalder der har overlevet. Fundomstændighederne er nemlig forskellige: våbenofrene i moserne fra romersk jernalder er meget bedre bevaret end gravfundene fra germansk jernalder (Imer 2015: 20ff). Der er altså forholdsvis flere af de yngre indskrifter der er gået tabt, eller korroderet så meget at læsningen er meget usikker.

Så længe runologien var en altovervejende filologisk disciplin, regnede man ikke med nogen synderlig forskel fra yngre romersk til ældre germansk jernalder, fordi der ikke kunne ses nogen *sproglig* udvikling, men med et arkæologisk udgangspunkt bliver det klart at der kan skelnes runetypologisk mellem de to perioder, og et arkæologisk veldateret kranium med runer fra Ribe (Imer 2015: 48) tyder på at den yngre runerække, den såkaldt yngre futhark med 16 tegn, blev introduceret i første halvdel af 700-tallet.

Der er ikke tydelige regionale forskelle inden for Skandinavien, den nye futhark blev tilsyneladende taget i brug nogenlunde samtidig over det hele. Det kan man undre sig over, da der er klare regionale forskelle på de genstande arkæologerne finder, men det skyldes sandsynligvis at der var så få der mestrede runeristningen (Imer 2015: 131). Og så skal vi stadig huske at der kun kendes 15 indskrifter, mens der kendes mange tusinde andre arkæologiske genstande. Det giver uægtelig større mulighed for variation.

3.2 Runeskriftens funktion

Tidligere var man tilbøjelig til at se runeindskrifterne som magiske. Især de ældre på løsgenstande som sværd eller fibler der i nogle tilfælde sidder et sted hvor de er skjult, når genstanden bruges. Det er senest og mest udførligt blevet imødegået af Lisbeth Imer (2007: 80-81) der peger på at ikke kun runernes form men også deres funktion er en efterligning af den latinske: De ældste runeindskrifter er fra romersk jernalder. Det er en periode med mange romerske luksusvarer blandt de arkæologiske fund, og runeindskrifterne findes i de samme sociale lag som de romerske importvarer. Disse luksusgenstande havde meget ofte indskrifter der var fabrikationsmærker – og dermed kvalitetsmærker, og de var tit anbragt på steder

hvor de var usynlige når genstanden blev brugt. De korte runeindskrifter på løsgenstande der ofte blot er et navn eller betegnelsen på genstanden, er efter alt at dømme en efterligning af de romerske fabrikationsstempler, blot skrevet med runer, fordi runeskriften var det almindelige skriftsystem i Skandinavien. Det hindrede selvfølgelig ikke de ikke skriftkyndige i at opfatte indskrifterne som magiske, men de var ikke nødvendigvis tænkt som sådan. Lisbeth Imer konkluderer at ”langt de fleste runeindskrifter fra yngre romersk jernalder kan opfattes som en direkte afspejling af romersk skriftkultur” (Imer 2015: 91).

3.3 Hvordan havde runeristerne lært den romerske skriftkultur at kende?

Den ældre opfattelse var at nordboerne i romersk jernalder ganske vist havde forstået at skaffe sig en del romerske produkter (nogle af dem med latinske eller græske indskrifter), men ikke havde megen kontakt med Romerriget. I 1987 fremsatte den svenske arkæolog Gad Rausing imidlertid den tese at mange romerske genstande i gravfund ikke skyldtes handel, men at den begravede snarere var en hjemvendt germaner som havde været romersk soldat (Rausing 1987: 129). Rausing opfattelse ligger bag de fleste af de undersøgelser som denne artikel bygger på.

De romerske legioner var kun åbne for romerske borgere, men specielt under Marcus Aurelius (161-180) da romerne var trængt ved nordgrænsen, var der mange germanere, sikkert også fra det senere danske område, der var i tæt kontakt med romersk kultur som medlemmer af den romerske hærs hjælpetropper, auxilia. De havde romerske officerer og romerske våben, tjenestetiden var 20-25 år, de lærte at tale og læse latin, blev bekendt med romersk håndværk og fik udbetalt løn i denarer. Når de blev hjemsendt, fik de status som romerske borgere, og borgerskabet gik i arv til deres børn selv om disse måske blev født uden for Romerriget. Således kunne enkelte slægter blive meget romersk påvirkede og bringe påvirkningen videre lokalt. Og deres sønner kunne blive legionærer og avancere til officerer. I så fald skulle de også kunne skrive (Axboe 1991: 187). Opfindelsen af runeskriften, ja selve det at tage skrift i brug og dens udformning og funktion, fortæller alt sammen at Norden ikke var en isoleret ø, men var i kontakt med og lod sig påvirke af den dominerende magt i Europa, Romerriget. Det er også tydeligt at det er den samme elite der viser sin magt og sin sociale status via de romerske luksusvarer den omgiver sig med, og ved at udtrykke sig gennem den nye opfindelse, skriften (Imer 2015: 130 ff).

4 Samfundet i jernalderen

Skautrups udsagn om at sproget ”i periodens sidste århundreder [er] undergået ændringer i karakter og omfang som aldrig siden” (DSH 1: 80) holder vist stadig. Der er derimod ikke meget der tyder på at hans vurdering af Skandinavien som isoleret fra det øvrige Europa er korrekt. Den materielle kultur viser klart at udviklingen blev påvirket både fra kontinentet og fra England, og nutidens arkæologer er meget bevidste om udefrakommende påvirkninger.

I stedet for at se samfundsudviklingen i de første 400 år e.Kr. i det senere Danmark som en rent organisk udvikling, bør den snarest forstås som et samspil med civilisationen rundt om Middelhavet hvor især romersk kultur fungerede som katalysator.

Fra omkring 200 kom Sydsandinavien under stadig stærkere indflydelse fra den romerske kultur. Der var ikke blot tale om at de mere velstillede omgav sig med importerede luksusgenstande, man tog også ny teknologi i brug lige fra tekstilfabrikation til vejbygning (Jørgensen 1988: 111-12), og man brugte romerske våben og kampteknik – og som vi allerede har set: man begyndte at anvende et skriftsprog. Også samfundssystemet blev påvirket.

4.1 Centralpladser og eliteresidenser

Det tidligste tegn på den romersk prægede luksus er nogle ufatteligt rige grave omkring Himlingøje på Stevns, som viser at der var ganske betydelige rigdomsforskelle mellem en aristokratisk samfundsklasse og den jævne befolkning. Eliten havde mange importerede luksusgenstande, og de brugte disse, dels til at demonstrere deres status, dels til ved kostbar gavegivning at skabe alliancer (Hansen 1990: 72, 84). Gudme på Sydøstfyn med den tilhørende handels- og landingsplads Lundeberg ved Storebæltskysten illustrerer dog bedre udviklingen. De ældste huse er fra ca. 200, og i 300-tallet bestod Gudme ikke blot af 10-12 gårde som de fleste andre landsbyer, men omkring 50 gårde, og gårdanlæggene blev genopført samme sted fra 200 til 600, ikke flyttet som mange jernalderlandsbyer blev. I 1993 blev der ved udgravning lokaliseret en imponerende hal på 47 x 10 m. dateret til ca. 275 og i funktion til ca. 420, hvor den afløses af en ny og lidt mindre hal (Michaelsen 2015: 146). En mindre og lidt ældre bygning tæt på hallen tolkes som en kultbygning, og tyder på at Gudme også var et kultcenter (Jessen m.fl. 2024: 60). Det samme gør fundet af 102 guldgubber i Lundeberg (Michaelsen 2015: 175).

Ud over landbruget i selve Gudme, som ikke var specielt omfattende, har Gudmes økonomi bygget på ydelser fra områdets bønder, og der har været meget specialiseret håndværksvirksomhed, især af guld- og sølvsmede samt

bronzestøberi. Gudme var altså ikke en ordinær landsby, men foruden kultcenter først og fremmest et handels- og værkstedscenter. Der er fundet godt 1200 romerske mønter – de fleste formentlig metaldepot til guld- og sølvsmedene - og mange kostbare importvarer. Et enkelt fund, det såkaldte Broholmfund, rummede således 4,5 kg guldgenstande, bl.a. hals- og armringe og senromerske guldmønter (Horsnæs 2010: 94 ff). Blandt guldfundene er der også romerske medaljoner samt siliquae og solidi og mange brakteater, og i flere af skattefundene er der genstande der hører hjemme i et krigeraristokrati: Sværdskelebeslag, ringknopper fra sværd og tunge hals- og armringe (Jørgensen 1995: 92-93).

Gudme er det ældste danske eksempel på hvad arkæologerne kalder en centralplads, dvs. et sted der både fungerer som kultplads, stormandsgård, håndværksområde og interregionalt handelssted (Näsman 1991: 327). Der var en meget stor hal, kontrol over både handelsprodukter og førkristen kult samt en gravplads med 2000 grave, hvoraf 1500 kan dateres til 200-500 (Jensen 2003: 418 ff).

Det var efter alt at dømme en magtfuld høvding med omfattende internationale kontakter der residerede i Gudme, men det er uklart hvor stor den geografiske magtbase var, og omkring 600 var det slut. Gudmes modstandskraft var ikke tilstrækkelig til at opretholde stedets status da eksterne handelsnetværk blev afbrudt eller svækket på grund af de politiske omvæltninger i Europa kombineret med den klimatiske forværring omkring 540 (jf. ndf.).

Et andet udtryk for at der er en ny elite der gør sig gældende fra omkring 300 er de meget rige gravfund fra Sorte Muld tæt ved Svaneke på Bornholm, som viser en tydelig social lagdeling blandt de begravede (Jensen 2003: 447 ff). Her har man fundet mere end 20.000 genstande, også mange af guld, både smykker og guldmønter samt flere hundrede guldgubber. Det drejer sig ikke blot om importerede genstande. Der er også vidnesbyrd om lokal bronzestøbning og guldsmedehåndværk og om en udstrakt handelsvirksomhed (Jensen 2004: 65ff).

I de bornholmske grave kan man følge hvordan den sociale lagdeling voksede i 500- og 600-tallet. Det tages som tegn på at de førende familier konkurrerede indbyrdes, via gravlæggelser der signalerede status. Derefter blev gravenes udstyr mere standardiseret, og det tolkes som et vidnesbyrd om at der i det sene 600- tal og i 700-tallet var etableret en stabil centralmagt (Jørgensen 1991: 122).

De rige gravpladser tyder på at der lokalt var en magtstruktur der lignede merovingernes, med en central fyrste eller høvding med et tilknyttet krigeraristokrati. Det svarer hertil når Wulfstan i 800-tallet siger, at Bornholm har sin egen konge.

Fra ca. 600 var det i Lejre og Tissø det foregik. Begge steder var der halbygninger og store gårde uden tegn på almindelig landbrugsproduktion eller større dyrehold. Lejre har formentlig tjent som permanent beboelse for en høvding eller konge, mens Tissø snarest har været anvendt til sæsonmæssig beboelse. Begge komplekser har bestået i flere hundrede år, Lejre fra 6. århundrede til ind i vikingetiden. Omkring 700 skete der en kraftig udbygning, bl.a. med en imponerende stor hal (Christensen 2015: 123-125).

Der er mange fortællinger knyttet til Lejre, både hos Saxo og i Lejrekroniken, og det angelsaksiske kvad Beowulf om skjoldungerne, overleveret i et håndskrift fra 900-tallet, henlægges normalt også til Lejre. Disse fortællinger er ikke beskrivelser af dagliglivet i Lejre, men de er måske bedre end de arkæologiske opmålinger til at give et indtryk af livet i de store haller.

4.2 Den basale økonomi: fra selvforsyning til overskudsproduktion

Kun et mere komplekst samfund der er gået fra selvforsyningsøkonomi til et system med overskudsproduktion, kan finansiere en sådan elite med social og militær magt. I løbet af jernalderen voksede dette overskud. I Midtjylland der er bedst udforsket, kan man pege på to perioder med tydelige forandringer, omkring 200 og 700 (Näsman 2006: 211 med henvisninger).

I Vestslesvig ser det ud til at man allerede i 3-400-tallet har indført muldfjælspløven, der vendte jorden i stedet for som arden blot at løsne den. På lidt tungere jordtyper førte det til øget produktion. Man begyndte også at dyrke rug og dermed efterårsplojning, det var også praktisk da okserne var i bedre foderstand og havde mere trækraft om efteråret end om foråret. Det udbredte græsmarksbrug gav gode græsningsarealer, og den betydelige kvægavl betød større gødningsmængder (Hardt 2003: 26-33). Alt i alt betød det øget produktion, og det skete relativt tidligt i Syd- og Sønderjylland - både teknologi og dyrkningsmetoder blev efter alt at dømme som så ofte indført fra syd og bredte sig siden til hele landet.

I størstedelen af jernalderen blev mange bebyggelser flyttet med jævne mellemrum, men det holdt op i 700-tallet. De omfattende udgravninger har vist at gårdene blev større, der kom flere bygninger og en ny huskonstruktion, og i nogle landsbyer blev gårdene udlagt efter en så fast plan at der må have været tale om overordnet styring (således Hvass 1988: 86-89). Det må tilføjes at senere udgravninger af bebyggelser tyder på at billedet er mere broget. Udviklingen er ikke unilineær fra landsbysamfund til krigeraristokrati, og der er ikke så klare regionale forskelle som man antog i 1980'erne. Det er ikke alle jyske landsbyer der er organiseret efter en fast plan, mere individuelle organisatoriske former har

sikkert eksisteret ved siden af de rigtigt strukturerede landsbyer, både i Jylland og på øerne (Holst 2014: 179ff).

Man mente længe at centralpladserne hørte hjemme på øerne, men der er i de senere år fundet flere jyske stormandsgårde som Tissø, dog ofte yngre og tilsyneladende ikke på helt samme niveau, bl.a. Toftum Næs ved Hjarbæk Fjord fra ca. 600 (Terkildsen 2018: 174) og den lidt yngre Erritsø ved Lillebælt (Ravn & Juel 2024: 299). Fundet af en guldskat i 2016 i Fæsted vest for Rødding og efterfølgende udgravninger har dog afdækket en jernaldertomt med spor af kult og halbygninger i mange faser fra omkring 600 der måske kan sammenlignes med Tissø (Grundvad og Albris 2020).

Og i 2020 dukkede et stort guldfund op i Vindelev, beliggende ca. 8 km. fra Jelling. Det er nedlagt i begyndelsen af 500-årene og består af romerske mønter og medaljoner fra 300-tallet, guldbrakteater fra 400-årene (heraf to med runeindskrift hvor navnet Odin optræder) og et guldmundblik fra et sværd, der kan dateres til ca. 500 (Antonsen & Martinussen 2024). Skatten blev fundet i et ret almindeligt langhus i en jernalderlandsby, men de fire medaljoner sammen med brakteaterne ”placerer skattens ejer på højeste europæiske niveau” (Horsnæs 2024: 85).

Fundet af romerske medaljoner sammen med brakteater bekræfter sammenhængen just mellem medaljoner og brakteater. Samtidig viser portrætterne på brakteaterne udviklingen fra efterligning af romerske kejserportrætter til inspiration fra det nye vesteuropæiske magtcentrum, når den portrætterede afbildes med kunstfærdig håropsætning efter nyeste merovingiske mode. De nye fund sår tvivl om hvor store og generelle de regionale forskelle er.

4. 3 Våbenofferfund i moser

Nu har jeg gentagne gange omtalt et krigeraristokrati, men hvor bliver våbnene af? De er fundet i tusindvis i Østjylland (fra 200 til 400-årene). Her er gjort kæmpestore mosefund af våben, flest i Illerup hvor 15.000 fundne genstande fortæller om regulære krige. De benævnes krigsbytteofferfund, men det drejer sig ikke om bytte: det er taberens udstyr, der er ødelagt og nedsænket i mosen som tak for sejren, og materialet er skandinavisk, men sværdene er ensartede romersk producerede. Fundene er blevet tolket som levn fra magtkampe mellem stammer eller grupper forud for etablering af større politiske enheder, som synes fastlagt da mosefundsnedlæggelserne ophører i slutningen af ældre germansk jernalder (Ilkjær 1991: 281).

Det standardiserede våbenudstyr viser at det var professionelle stridskræfter, soldater der havde krig som profession, og våbentyperne viser at angriberne

formentlig kom fra vestsiden af den skandinaviske halvø. Runeindskrifterne på nogle af våbnene giver os ovenikøbet navn på nogle af angriberne, gode urnordiske navne som *Wagnijo* og *Nithijo*. De senere nedlæggelser fra slutningen af 300-tallet menes derimod at komme fra de østlige dele af Skandinavien (Jensen 2003: 592). Der er også andre tolkninger af hvor våbenofrene kommer fra, men uanset hvilken man vælger, kan de tages som udtryk for et samfund med en begyndende magtkoncentration, og en antydning af at meget af det senere danske område kan have været forenet i et stammeforbund (Jensen 2003: 595). Under arbejdet med denne artikel har arkæologen Dagfinn Skre fremsat en anden tolkning af forløbet (Skre 2025).

4.4 Hvem var danerne og hvor kom de fra?

Det er i dag en udbredt antagelse at de mange ændringer i de skandinaviske samfund omkring 200 skyldes, at grupper af germanske soldater fra de romerske hjælpetropper der havde deltaget i de markomanniske krige (166-180) søgte nordpå. Det var veludrustede og kampanlagte krigere, velkendte med romerske institutioner og praksisser. En del af dem havde romerske denarer fra Marcus Aurelius' tid i deres punge – det var den mønttype soldater blev aflønnet med, og i nogle tilfælde var der flere eksemplarer slået med samme møntstempel. De stammer formentlig direkte fra soldatens løn og har aldrig været i omløb (Skre 2025: 156).

Organisationen og våbnene i Illerup Ådal tyder på at det ikke var interne stammeopgør der var grund til våbenofringerne, men at den slagne hær var organiseret af hjemvendte veteraner og på vej sydpå for at søge tjeneste i den romerske hær (Skre 2025: 197ff). Nogle nåede ikke så langt, andre grupper var heldigere, og der var sandsynligvis en del trafik frem og tilbage mellem Skandinavien og diverse romerske enheder i de følgende århundreder.

Efter alt at dømme var der også skandinaviske tropper på krigsskuepladsen ved Donaugrænsen omkring 450-480. Det er her vi skal søge danerne, mener Skre.

Skre refererer til en ganske ny genetisk undersøgelse (2025: 454) som beretter at der i det senere danske område optræder en immigrantgruppe fra kontinentet med en anden genetisk profil end de tidligere indbyggere. Det er vanskeligt at forklare hvordan det kan hænge sammen med den sproglige kontinuitet, også i stednavnene, og der er mange usikkerhedsmomenter, ikke mindst angående repræsentativiteten af de undersøgte individer, så jeg vil ikke gå nærmere ind på undersøgelsen.

Derimod fortjener Skres hypotese om danernes oprindelse lidt mere opmærksomhed. Kort fortalt mener han ikke der er tale om en nyopdukket

stamme, eller et nyt stammeforbund, men om en genetisk heterogen gruppe som deltagere i de romerske tropper på kontinentet har dannet (2025: 540).

Gruppen er dannet af ”politiske iværksættere” (Skres udtryk), og dens kerne er efter alt at dømme skandinaver (der er ikke tale om sprogskit!), men skandinaver der er præget af et langt ophold på kontinentet i en flersproget sammenhæng. Arbejdssproget i de romerske tropper var latin, men de fleste af hjælpetropperne var sandsynligvis to- eller flersprogede. Gruppens genetiske heterogenitet skyldes at ikke-skandinaver som kendte til dem fra deres (fælles) tid som romerske soldater havde sluttet sig til.

Også i dette tilfælde er der fundet stempelidentiske romerske mønter, nemlig i Sorte Muld på Bornholm og på Öland (Fischer 2017: 320). Uden for Bornholm var det længe svært at få øje på magtstrukturerne i yngre jernalder i det område der svarer til middelalderens Danmark, fordi der var få arkæologiske fund fra 600-tallet. De senere års bebyggelsesudgravninger og ikke mindst de mange detektorfund peger dog på at der allerede i romersk jernalder var et komplekst samfund, og at Sydskandinavien i 500-tallet var en betydende magtfaktor i Nordeuropa, domineret af danerne. Men hvorfor er 600-tallet næsten usynligt? Kan der være andre grunde til det end fundomstændighederne?

5 Klimaforandring fra 536: Den senantikke lille istid

I sommeren 536 mistede solen sin kraft, og temperaturen faldt med 3-4 grader i Nordskandinavien. Man formoder det skyldtes et meget stort vulkanudbrud som skabte en enorm askesky over den nordlige halvkugle, og det bekræftes af grønlandske iskerneboringer. Undersøgelser har vist at der var ekstrem dårlig trævækst i store dele af Europa i 536-545, altså stort set i 10 år (Gräslund 2007: 109, Büntgen et al. 2016). Det store klimatiske udsving er bl.a. omtalt af samtidige klassiske forfattere, således både Cassiodor og Prokopios, knyttet til Theoderik den Stores hof i Ravenna (Axboe 2001, 2007: 119), men er først genopdaget som noget der var værd at tage alvorligt for en snes år siden (jf. Jensen 2004: 136).

Temperaturfaldet førte til misvækst og hungersnød, og befolkningstallet i Norden faldt formentlig betragteligt. Perioden 550-625 fremstår på mange måder som den dunkleste del af jernalderen (Gräslund 2007: 112). Det er en udbredt mening hos bebyggelseshistorikere at klimaændringen er en væsentlig del af forklaringen på det markante og generelle fravær af grave og bebyggelse fra 600-tallet (Søvsø 2020: 130-31).

Befolkningens desperation over den ”døende” sol kan også være med til at forklare de enormt store guldofferfund midt i 500-tallet (Axboe 2007: 117-123).

Man har villet formilde guderne ved at ofre det dyrebareste man havde. Rigdommen på guld var stor, bl.a. fordi det østromerske rige fra 440'erne i flere omgange betalte flere tons guld ved fredsslutninger, og en del af dette nåede også til Sydszkandinavien, men ved midten af 500-årene brydes mønstret brutalt.

Efter denne ekskurs om klimahistorie kommer vi endelig til 700-tallet, hvor den samfundsmæssige udvikling tager fart efter tilbageslaget i 5-600-årene.

6 Hvad sker der i 700-tallet i yngre germanertid?

Efter det vestromerske riges fald 476 blev Frankerriget den nye stormagt i Vesteuropa. De merovingiske konger opbyggede fra 500-tallet en magtstruktur baseret på personalliancer. En struktur som efterhånden blev forsøgt efterlignet i andre områder, også i Sydszkandinavien (Jensen 2004:143, 154; Näsman 2006: 208).

I 500- og 600-tallet skete der tilsyneladende en magtkoncentration – det forholdsvis begrænsede arkæologiske materiale især fra ”det tavse 600-tal” gør at man må udtale sig med et vist forbehold. De rige bornholmske gravfund som ligner de centraleuropæiske, tyder imidlertid på at nye sociale mønstre og nye ledende grupper etablerede sig, og detektorfund bekræfter dette i resten af landet.

Det var ikke kun sproget der ændrede sig meget.

6.1 Kommunikation og handel

Det var vandvejene der var de vigtigste for varetransporten, og der skete en vigtig og væsentlig ændring af skibsfarten i 700-tallet: Man begyndte i det 7. århundrede at bruge sejl på skibene. Dermed kunne man både forkorte transporttiden og fragte en betydelig større last. Den hurtigere sejlads havde ikke kun handelsmæssig men også politisk og militær betydning.

Den større lasteevne var formentlig en væsentlig baggrund for at man begyndte at importere dagligvarer som kværnsten og vævevægte, ikke kun luksusgenstande for overklassen, som dominerede importvarerne i romersk jernalder.

Senere blev nogle af sejlskibene brugt som søspærringer, bl.a. i Skuldelev 1060-1080. Det har gjort det muligt at rekonstruere disse skibe, og man har kunnet gøre erfaringer med hvor stor en last der kunne fragtes med dem (de største kunne rumme op til 60 tons!) og hvor manøvredegtige de var, bl.a. at det var muligt at krydse op mod vinden. Disse forsøg har givet ny viden der supplerer hvad man kan se direkte ud af de arkæologiske fund.

Vejnettet blev også udbygget til supplerende af de foretrukne ruter til søs, man har bl.a. fundet spor af en stolpebygget vej ved Nybro nord for Varde (den

så kaldte Drivvej til Ribe), lavet af tømmer fra 741 og 761 (Jensen 2004: 251), og der er en del andre fund af oldtidsveje som endnu ikke er publiceret. De sidste års udgravninger og forskning har også afsløret en tidlig vej gennem Dannevirke (Tummuscheit & Witte 2018).

Skibe og sejl var de helt store teknologiske landvindinger som man for alvor høstede fordelene af i vikingetiden. Det var også dem der bandt kongeriget sammen – Man mener at Knud den Stores rige var utænkeligt uden brug af vikingeskibe.

6.2 Handelsbyen Ribe etableres

I 1970'erne fandt man ved udgravninger på nordsiden af Ribe Å en handelsplads der gik tilbage til begyndelsen af 700-årene. Markedspladsen var velordnet med en gade der løb midt igennem den med 40-50 parceller på hver side, og sydøst for markedspladsen fandt man rester af en bebyggelse der havde været i brug året rundt, med nedgravede arbejdsbytter. Der var ikke kun smede, vævere og skomagere, men også specialister som kammagere, perlemagere og metalstøbere. Arkæologerne fandt også mange fremmede varer, både kværnsten af basaltlava og hvæssesten af skifer, dvs. dagligvarer hentet langvejsfra. Der var dog også masser af glasskår af drikkeglas, altså mere luksusprægede varer. Varesortimentet viste at de fleste varer kom fra Frankeriget, men der var også ting som rensdyrtak der fortalte om handelskontakter nordpå (Søvsø 2020: 159, 169-71).

Ribe var tilsyneladende i hvert fald fra omlægningen af markedspladsen omkring 710 (Feveile 2006: 28) et planlagt og velorganiseret handelssamfund, og alt tyder på at der har stået en regulerende magt bag anlægget, og at denne magt også har kunnet garantere markedsfreden.

Det var en ny og ganske anderledes form for handel end den såkaldte administrerede handel der var gængs i det meste af jernalderen, fx på et sted som Gudme (Jensen 2003: 427), hvor en stormand (nok mod visse modydelser) varetog kontrollen og beskyttelsen af handels- og håndværksaktiviteterne og styrede importen og distributionen af de statusgivende luksusvarer. Nu var der en markedsplads hvor varerne blev udbudt, og ”har du penge, så kan du få, men har du ingen så kan du gå”. Handelen blev principielt anonym og var ikke afhængig af netværksforbindelser.

6.3 Møntøkonomi

Det er en gammel erfaring at hvor der handles der spildes, og blandt spildet i Ribe var et par hundrede små sølvmonter af engelsk og frisisk type, såkaldte *sceattas*,

som næsten alle er af en type der kun er fundet ganske få af andre steder, og som man derfor antager er slået i Ribe. Det er de ældste kendte danske mønter.

Ved udgravningerne i 1970'erne og siden er der fundet mere end 200 mønter fra 700- og 800-tallet, 203 af mønterne er sceattas, og 85% af dem er i så god stand at de kan typebestemmes, i alt 166 mønter, er af samme type, med et skægget ansigt på den ene side og et uhyrelignende dyr på den anden (Feveile 2006: 279-280). De benævnes Wodan/Monster, idet man tolkede skægansigtet som Odin. En så massiv forekomst af denne type kendes ikke fra nogen andre steder. Fra omkring 725 er de enerådende i Ribe, og cirkulationen fortsætter også efter 750, da typen var gået af brug i det frisiske område. Tilsammen peger det på at Wodan/Monstertypen er udmøntet i Ribe, omend det ikke er endegyldigt bevist (Søvsø 2020: 172-73).

De 203 sceattas er enkeltfund, ikke samlede nedlæggelser. Der er ikke tale om en opsparet beholdning som ejeren af en eller anden grund har forsøgt at gemme, men om enkeltmønter der er tabt. Der er heller ikke lavet huller i dem eller påsat øskener til ophæng som smykker. De fortæller om et samfund hvor man brugte mønter i forbindelse med den vareudveksling som fandt sted på markedspladsen. Det ser ovenikøbet ud til at man brugte mønter efter antal, ikke efter vægt. Ribe har i 700-tallet været en lille (moderne!) enklave med møntøkonomi i et ellers stort set møntløst samfund (Moesgaard 2008: 136-138, Søvsø 2020: 164-168).

Den møntmæssige monopolsituation mere end antyder at der var en konge der garanterede handelsfreden – og tog sig betalt via møntvæsenet og en form for told på importerede varer (Søvsø 2020:172-173).

Der kan have været flere handelspladser, hvor den nye pengeøkonomi herskede. Fra 2008 er der i Havsmarken på Ærøs sydøstkyst fundet 84 karolingiske mønter fra 820-840 spredt ud over et større område (og altså tydeligt tabt enkeltvis). De er ikke gennemboret, men har været anvendt som betalingsmiddel, så alt tyder på at Havsmarken har været en handelsplads (Moesgaard 2023: 5). Men Ribe var altså foran, formentlig inspireret af engelske forhold. Der havde monetariseringen holdt sit indtog. Jylland ser ud til at have været i front i 700-tallet. Det var porten til England og Frankeriget, og det var derfra man især hentede nyhederne, både når det drejede sig om varer og om tankegods.

6.4 Jyske anlægsarbejder

Nogle få år senere end omlægningen af markedspladsen i Ribe blev den 500 meter lange Kanhavekanal anlagt tværs over Samsø så skibe hurtigt kunne kontrollere den nord-sydgående sejlads. Det kunne have militært formål, men det gjorde det

også muligt at opkræve afgift af forbipasserende fartøjer på begge sider af øen (Jensen 2004: 250-251). Det var et meget betydeligt anlægsarbejde, som har krævet en stærk organisation. Et endnu større anlægsarbejde var forstærkningen af Dannevirke som dendrokronologisk kan dateres til 737-738.

Dannevirke går i hvert fald tilbage til 400-tallet. Placeringen viser hvor rigets sydgrænse lå, og ”selve eksistensen af anlægget [styrker] den opfattelse, at riget har været et kongedømme allerede i germansk jernalder” (Andersen 2004: 10).

Der er bygget på Dannevirke i flere perioder. I 737 blev volden ikke kun forstærket med en højere jordvold. Den blev også forsynet med en palisade, en byggemåde der kun kendes fra denne ene gang i Dannevirkesammenhæng. Måske fordi den var krævende både i arbejdsindsats og materialeforbrug. For hver favn var der over en ca. 8 km lang strækning nedsat en kraftig egestolpe, og dertil kom de lange planker der beklædte palisadevæggen og tømmeret til et brystværn. Ved udgravningen i 1991 beregnede man at der i alt var brugt 30.00 egestammer. Alene at skaffe så mange stammer, få dem fældet og tilhugget og fragtet til volden har krævet en stærk organisationsform. Derfor betegnes byggeriet også som et kongeligt anlægsarbejde.

Dannevirkeforstærkningen viser at truslen kom fra syd. Der var ikke længere tale om små stammekrige men om frygt for at blive rendt over ende af sakserne eller frankerne.

Omfanget af de mange jyske anlægsarbejder i 700-tallets første halvdel har ført til at man på dette tidspunkt regner med en kongemagt af ”en ikke ubetydelig styrke” (Jensen 2004: 251), som også har omfattet øerne, men nok har haft Jylland som sit hovedsæde allerede før Jellingdynastiet.

7 Kan arkæologien forklare at sproget forandrede sig så meget i løbet af jernalderen?

Arkæologien alene kan næppe forklare at sproget forandrede sig så meget i løbet af jernalderen. Men en sociohistorisk tilgang kan i hvert fald bidrage til at forklare at der ændres så meget netop i denne periode. Naturligt nok, for sproget er et socialt fænomen, og det er ikke sproget der ændrer sig når en lyd ”overgår” til en anden, men mennesker som i samspil med andre skaber forandringer. ”It is the sociolinguistic history of the speakers, and not the structure of their language, that is the primary determinant of the linguistic outcome of language contact” (Thomason & Kaufman 1988: 35). Og jernalderen er en periode præget af bevægelighed og dermed sprogkontakt og af social forandring.

Der sker altid innovationer i talesproget, og der er altid variation, men det er kun de innovationer som accepteres af andre der fører til sprogændringer. Det er

en gammel indsigt i dialektforskningen at graden af dialektopsplitning hænger sammen med bebyggelsesmønsteret: områder med enkeltgårde (som fx Island eller Bornholm) har mindre dialektforskelle end udprægede landsbyområder. Det hænger sammen med et andet forhold: Der skal en vis kritisk masse til at få innovationer accepteret. Antallet af unge mennesker i en enkelt familie på en gård eller i en lille landsby kan være for lille til at danne selvstændige netværk som tager innovationen til sig og sørger for at den bliver videreført (Levander 1909).

I løbet af især yngre jernalder ændres kulturlandskabet, gårdanlæggene bliver væsentlig større, og der skabes landsbyer med lang kontinuitet. De rigeste og mest komplekse som Gudme og Sorte Muld og senere Tissø og Lejre er en ny form for lokalsamfund, og det er de ikke så hierarkisk organiserede jyske landsbyer med relativt store gårde også. Begge typer har virket fremmende på de sproglige ændringer.

Det samme har den senantikke lille istid i 500-tallet med betydelig befolkningsnedgang og efterfølgende tilsyneladende ret hurtig befolkningsvækst. Voldsom overdødelighed i en vis periode kan nemlig føre til flere og hurtigere ændringer: er der uforholdsmæssigt mange børn og unge (som er dem der står for de fleste innovationer), kan de få større sproglig indflydelse end i tider med en anden aldersmæssig fordeling.

Sociolingvistikken har belært os om at mobilitet og sprogkontakt medfører sprogændringer, og at bydannelser fører til sprogforandringer: Tilflytterne skal lære den lokale varietet som voksne. Det lykkes ikke fuldstændigt, og resultatet bliver at det nye fælles bysprog er præget af forenklinger i forhold til traditionelle mere hjemmegroede dialekter.

Egentlig urbanisering er der ikke tale om i Skandinavien i jernalderen, men sent i perioden tages der tilløb til byer med grundlæggelsen af Ribe, og kontakten med især Frankerriget og England har været betragtelig. Det er om noget en tid med stor bevægelighed, allerede i 400-tallet, som jo ligefrem har fået navn efter det: folkevandringstiden. Der skete dramatiske ændringer i Europa: Romerriget mistede kontrollen over de nordlige områder, og Frankerriget blev den nye stormagt i Vesteuropa. Det betød at gamle rejse- og handelsruter brød sammen og østvendte kontakter fik større betydning. Guld, især i form af romerske guldmønter *solidi* strømmede ind i Skandinavien, dels andele af det østromerske riges betaling for fred med Østgoterne, dels fra veteraner der vendte tilbage (Näsman 2012: 225, Skre 2025: 445-49).

Det er netop i slutningen af dette århundrede danerne dukker op. Hvis man holder sig til hypotesen om danerne som en genetisk sammensat gruppe med en kerne af skandinaver der vendte hjem fra krigene på kontinentet i slutningen af

400-tallet (Hugh Mc Coll et al. 2024 iflg. Skre 2025), har vi netop at gøre med en gruppe der er præget af omfattende sprogkontakt, og som meget vel kan have udviklet et talesprog bl.a. præget af forenklinger, fordi kernegruppen af skandinaver i årevis havde levet i tæt kontakt med folk der havde andre modersmål. Arbejdssproget var latin, men de fleste var sandsynligvis tosprogede, og mange i gruppen havde først lært gruppens sprog som voksne.

Det fremgår af de mange guldfund at i hvert fald dem der sluttede op om stormændene i de imponerende haller var meget statusorienterede. Hvis man er så dristig at antage at også sproget kunne være statusgivende, kan danernes sprogbrug have været efterlignelsesværdigt, og dermed kan innovationerne i deres sprog have bredt sig.

Nogle af dem var måske låneord. Kluges *Etymologisches Wörterbuch* nævner fx at man i Rhinegnene omkring år 100 havde lånt *koufu* af latin *caupo* ”kromand, høker” fra de romerske soldater. Det er oplagt at tilskrive germanske soldater i romerhæren det lån – og fristende at antage at skandinaverne også lånte ordet og dannede *kaupa* ”handle”, som så blev til *købe*. En lille håndfuld gamle latinske lån som *pil*, *spade*, *kedel*, *pande*, *koge* kunne meget vel have samme oprindelse.

Det samlede billede er meget langt fra den gamle opfattelse af et Danmark uden synderlig kontakt med datidens politiske, økonomiske og kulturelle stormagter. Det arkæologiske materiale giver ikke anledning til at antage at danernes elite og deres konger var uvidende om begivenheder ude i Europa, og kilder som de frankiske annaler tyder også på at de var velinformerede (Näsman 2006: 226).

Det er ikke alle spørgsmål vi kan få svar på. Er der fx tale om et dansk eller overvejende jysk rige i 700-tallet? Meget tyder på at Syddjylland var den socialt og økonomisk mest veludviklede del af riget. Det var jo også det område der havde den tætteste geografiske forbindelse til Vesteuropa. Jellinge-dynastiet i 900-tallet havde også overvejende jysk tilknytning.

I den materielle kultur er der klare regionale forskelle, og den ældste regionale grænse ser ud til at gå gennem Storebælt. Gælder det også talesproget? Jylland er tilsyneladende i front i 700-årene, og jysk er jo lingvistisk den mest innovative dialekt. Stammer nogle af forskellene fra jernalderen? Det ville nok være en dristig påstand!

En underbygning af den ville kræve at vi fik mere viden om steder og anledninger, hvor store grupper af mennesker mødtes med jævne mellemrum. Ved sådanne lejligheder kunne innovationer og ideer spredes effektivt, og der var mulighed for at fornemme hvad andre kunne acceptere som passende, både hvad angik materiel kultur og andre kulturelle normer, herunder sprogbrug. Sådanne

steder kan skabe hvad netværksforskere har kaldt informationskaskader (Sindbæk 2008: 78).

Tingmøderne var sådanne steder, ofte formentlig kombineret med fælles kult og med markeder, men vi har ikke viden om dem før vikingetiden.

Så vi må nøjes med at slå fast at yngre jernalder var en tid hvor samfundet var i heftig bevægelse, og i sådanne tider bevæger sproget sig også meget. Og i stedet for at se 700-tallet som slutningen på jernalderen er der meget der tyder på at det giver mere mening at betragte det som en tid fuld af begyndelser.

Litteratur

- Albrechtsen, Esben 1994: Harald Blåtand og Danmark. Carsten Due-Nielsen (red.) *Struktur og Funktion. Festskrift til Erling Ladewig Petersen*. 17-26.
- Andersen, H. Hellmuth 2004: *Til hele Rigets Værn*. Højbjerg: Aarhus Universitetsforlag.
- Andersen, Kasper H. 2017: *Da danerne blev danske. Dansk etnicitet og identitet til ca. år 1000* (ph.d.-afhandling. Aarhus Universitet).
- Andersen, Kasper H. 2018: Danerne og Ravenna. *Skalk* 1.11-16.
- Antonsen, Jørgen og Hanne Pagh Martinussen (red) 2024: *Vindelevskatten – et sted – et fund*. Tranbjerg: Forlaget Trykværket.
- Axboe, Morten 1991: Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/religiøse forhold. Fabeck, C. og J. Ringtved (red.) *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Højbjerg. 187-202.
- Axboe, Morten 2001: Året 536. *Skalk* 4. 28-33.
- Axboe, Morten 2007: *Brakteatstudier*. Det kgl. Oldskriftselskab. København.
- Büntgen, Ulf m.fl. 2016: Cooling and societal change during the late antique little ice age from 536 to around 660 AD. *Nature Geoscience*, 9. 231-37.
- Christensen, Tom 1991: *Lejre – syn og sagn*. Roskilde. Roskilde Museum
- Christensen, Tom 2020: *Lejre bag Myten*. Højbjerg. Aarhus Universitetsforlag.
- Feveile, Claus 2006a: Ribe på nordsiden af åen, 8.-12. århundrede. C. Feveile (red.) *Ribe Studier. Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000*. Højbjerg: Aarhus Universitetsforlag. 13-63.
- Feveile, Claus 2006b: Mønterne fra det ældste Ribe. C. Feveile (red.) *Ribe Studier. Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984-2000*. Højbjerg: Aarhus Universitetsforlag. 279-312.
- Fischer, Svante 2017: The material culture of 5th century returning veterans. Fabeck, Charlotte & Ulf Näsman (red.) *The Sösdala Horsemen and the*

- equestrian elite of fifth century Europe*. Højbjerg: Aarhus Universitetsforlag. 313-325.
- Grundvad, Lars og Sofie Laurine Albris 2020 Afdækning af fænomenet *hørg* fra yngre jernalder og vikingetid. Nye udgravninger ved Harreby. *By, marsk og Geest*. 17-43.
- Gräslund, Bo 2007: Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536-537. *Saga och Sed* vol 86. 93-123.
- Hansen, Ulla Lund 1990: Langdistancehandel i romersk jernalder – fra gaveudveksling til aftalehandel. *Hikuin* 16: 63-88.
- Hardt, N. 2003 Jernalderens og vikingetidens landbrug. *Det Sønderjyske landbrugs historie. Jernalder, vikingetid og middelalder*. Haderslev: Historisk Museum for Sønderjylland. 17-122.
- Hjorth, Ebba, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen 2016-2022: *Dansk Sproghistorie*. København: Dansk Sprog- og Litteraturselskab.
- Holst, Mads Kähler 2014: Warrior aristocracy and village community. Ernst Stidsing, Karen Høilund Nielsen and Reno Fiedel (red.) *Wealth and Complexity. Economically specialised sites in Late Iron Age Denmark*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. 179-97.
- Horsnæs, Helle W. 2010: *Crossing boundaries*. København: Nationalmuseet.
- Horsnæs, Helle 2024: De romerske medaljoner. Jørgen Antonsen og Hanne Pagh Martinussen (red.) 2024 *Vindelevskatten – et sted – et fund*. Tranbjerg: Aarhus Universitetsforlag. 84-93.
- Hvass, Steen 1988: Jernalderens bebyggelse. P. Mortensen & B.M. Rasmussen (eds) *Fra Stamme til Stat i Danmark. 1. Jernalderens stammesamfund*. Højbjerg: Aarhus Universitetsforlag. 53-92.
- Ilkjær, Jørgen 1991: Mosefundene i perspektiv. Charlotte Fabech og Jytte Ringtved (red.) *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Højbjerg: Aarhus Universitetsforlag. 277-281.
- Imer, Lisbeth M. 2007: Latin og græsk i romersk jernalder – Fremmed indflydelse på Nordens tidlige runeskrift. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 2004. 63-106.
- Imer, Lisbeth M. 2015: Jernalderens runeindskrifter i Norden *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 2013. København.
- Jensen, Jørgen 2003: *Danmarks Oldtid. Ældre Jernalder. 500 f.Kr. - 400 e.Kr.* (citeret efter 2. udgave 2006). København.
- Jensen, Jørgen 2004: *Danmarks Oldtid. Yngre Jernalder og Vikingetid 400 e.Kr. - 1050 e Kr.* (citeret efter 2. udgave 2006). København.

- Jessen, Mads Degnsø, Mette Marie Hald, Morten Fischer Mortensen, Peter Steen Henriksen, Sofie Laurine Albris 2024: Gudme as First-Generation Central Place: the case of an agrarian-based, non-resilient urban trajectory. Mads Ravn (red.) *Viking Age Aristocratic Residences in Northern Europe*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. 48-64.
- Jørgensen, Lars 1991: Våbengrave og krigeraristokrati. Etableringen af en centralmagt på Bornholm i 6.-8. årh. P. Mortensen og B.M. Rasmussen (red.) 1991 *Fra Stamme til Stat i Danmark, bd. 2 Høvdingesamfund og kongemagt*. Højbjerg. 109-25.
- Jørgensen, Lars 1995: Stormandssæder og skattefund i 3.-12. århundrede *Fortid og Nutid* 2:83-110.
- Jørgensen, Mogens Schou 1988: Vej, vejstrøg og vejspærring. Jernalderens landfærdsel. P. Mortensen og B.M. Rasmussen (red.) *Fra Stamme til Stat i Danmark, bd. 1 Jernalderens samfund*. Højbjerg. 101-116.
- Michaelsen, Karsten Kjer 2015: *Den romerske forbindelse. Gudme-Lundeborg og Romerriget i jernalderen*. Odense.
- Moesgaard, Jens Christian 2008: Udbredelsen af reguleret møntøkonomi i geografisk perspektiv ca. 600 - ca. 1150. *Hikuin* 35.133-150.
- Moesgaard, Jens Christian 2023: Hvordan detektoren ændrede billedet. Om brugen af karolingiske mønter i Danmark. *Skalk* nr. 5. 4-8.
- Moltke, Erik 1976: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København
- Näsman, Ulf 1990: Om fjärrhandel i Sydskandinaviens yngre järnålder. Handel med glas under germansk järnålder och vikingetid. *Hikuin* 16. 89-118.
- Nässman, Ulf 1991: Det syvende århundrede – et mørkt tidsrum i ny belysning. P. Mortensen og B.M.Rasmussen (red.) 1991 *Fra Stamme til Stat i Danmark, bd. 2 Høvdingesamfund og kongemagt*. Højbjerg. 165-78.
- Näsman, Ulf 2006: Danerne og det danske riges opkomst. *Kuml*. 205-245.
- Rausing, Gad 1987: Barbarian mercenaries or Roman citizens? *Fornvännen*, 82. 126-31.
- Ravn, Mads & Christian Juel 2024: The Erritsø Excavations in a Bayesian Perspective. Mads Ravn (red.) *Viking Age Aristocratic Residences in Northern Europe*. Aarhus. 276-302.
- Roesdahl, Else 2023: *Fra Vikingetid til Valdemarstid. Danmark 950-1200*. Aarhus.
- Sindbæk, Søren 2008 Kulturelle forskelle, sociale netværk og regionalitet i vikingetidens arkæologi. *Hikuin* 35. 63-84.
- Skautrup, Peter 1944: *Det danske sprogs historie* bd. 1. København.

- Skre, Dagfinn 2025: *The Northern Rites to Kingship. A History of Scandinavia AD 180-550*. Cambridge.
- Søvsø, Morten 2020: *Ribe 700-1050. From emporium to civitas in Southern Scandinavia*. Højbjerg.
- Søvsø, Morten 2020: Frie og ufrie bønder: Landsbyer, gårde og socialstruktur på den jyske vestkyst i la longue durée. *Kuml.* 109-169.
- Terkildsen, Kamilla Fiedler 2018. Yngre jernalders eliteresidenser i Jylland. *Kuml.* 171-213.
- Thomason, Sarah Grey & Terrence Kaufman 1988: *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Oxford.
- Tummuscheit, A. & F.Witte 2018: The Dannevirke in the light of recent excavations. J. Hansen & M. Bruus (red.) *The fortified Viking Age. 36th Interdisciplinary Viking symposium in Odense May 17th, 2017*. Odense. 69-74.

Inge Lise Pedersen
 Emeritus
 Center for Dialektforskning
 Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
 Københavns Universitet
 ilpfrihedsvej@gmail.com